

Микола Близняк

ВІЗИТАЦІЯ ПАРАСКЕВО-П'ЯТНИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ОСТРОЗІ 1786 РОКУ

Стаття присвячена аналізу візитації Острозької Параскево-П'ятницької церкви 1786 р., розкрито обставини збереження цього джерела до нашого часу і важливість його для вивчення історії Острога, опубліковано документ.

Ключові слова: візитація, Параскево-П'ятницька церква, Острозький процес.

Візитація Параскево-П'ятницької церкви в Острозі дійшла до нашого часу в звіреніх з оригіналами копій завдяки виконанню функції доказу під час розв'язання земельної суперечки між представниками церкви як позивачами з одного боку та князем Карлом Яблоновським, власником Острога, та адвокатом Острозького повітового суду Ігнатієм Лапінським – з другого. Внаслідок цього конфлікту збереглися важливі матеріали в Держархіві Рівненської області [11], на основі яких можна з'ясувати важливі факти з історії Острога другої половини XVIII – початку XIX ст. Практика використання канонічних візитацій для судового вирішення конфліктних ситуацій серед мирян та духовенства стала масовим явищем із 1720-х рр. [10, с. 65; 15, с. 74] та отримала продовження в майбутньому.

Історії храму присвячено низку праць дослідників XIX–XXI ст., у яких представлено основні аспекти його минулого: час заснування, місце розташування, опис будівлі, земельне забезпечення, книжкові колекції тощо. Це вагомі дослідження знавців волинських старожитностей XIX ст. М. Теодоровича (1856 – 1917) [17], С. Кардашевича (1826 – 1887) [18] та сучасного фахівця в галузі мистецтвознавства історичної Волині та церковної історії Я. Бондарчук [4]. Різні аспекти функціонування церкви висвітлені в поважних працях Т. Вихованця [5-9], ґрунтованих на широкому колі документальних джерел. Дослідник представив, зокрема, детальний аналіз плану прицерковних земель Острозької Параскево-П'ятницької церкви 1840 р., що прямо пов'язаний із коротко представленим у цій розвідці судовим процесом першої половини XIX ст. [8]. Поруч із тим, малознана візитація храму 1786 р. залишається поза спеціальною увагою істориків та краєзнавців. Зважаючи на слабку дослідженість історії міст Волині XVIII ст., у тому числі й Острога, і водночас інформативну насиченість публікованого документу виникає необхідність детальніше проаналізувати вказане джерело, враховуючи можливість поглибленого розуміння релігійної ситуації у місті в унійний період.

Параскево-П'ятницька церква, що ймовірно виникла в першій половині XVI ст., локалізована дослідниками на сучасній вул. Князів Острозьких [8, с. 460]. Побудована в честь святої мучениці Параскеви (від гр. – «П'ятниця»), нареченою П'ятницею, що жила в III ст. в Іконії (сучасна Туреччина). Документи XVI – XVII ст. фіксують ґрунти, що належали церкві, згадано про її священиків. За деякими припущеннями, у першій чверті XVIII ст. храм був відновлений чи реставрований [18, с. 155], про що, зрештою, йдеться у візитації. Він був збудований із дерева на кам'яному фундаменті, як це теж буде засвідчено в документі, що публікується нижче. У досліджуваній період в адміністративному плані церква входила до Луцько-Острозької єпархії¹.

Неоднозначним та складним, на наш погляд, аспектом в історії церкви та її пастви став початок XVIII ст., коли, можливо, останній православний єпископ Діонісій Жабокрицький зголосився до унії в 1702 р. [1, с. 16]. Окреслені події з церковної історії Волині не знайшли свого відповідного відображення в наукових публікаціях і ще чекають на уважного дослідника. Документи, що знаходяться в розпорядженні істориків, поки не дають можливість детальніше охарактеризувати процес переходу церков на Острожчині до унії. Власне на початку XVIII ст. утиски православних посилювалися, а церковні маєтності поступово проголошувалися уніатськими. Найбільш вдалим та переконливим на сьогодні, з приводу вищезначеного, виглядає розлогий нарис

¹ В уніатський період Луцько-Острозька єпархія головним чином вкладалася в загальні межі Волинського воеводства.

Б. Лазорака про Острозьку Свято-Воскресенську церкву на Новому місті у XVIII ст., у якому автор представив власне бачення розвитку одного з унійних храмів Луцько-Острозької єпархії [14]. Необхідно зауважити, що право патронату з кінця першої третини XVII ст. у цій єпархії сприяло унійним процесам, оскільки церква, як і в інших регіонах Правобережжя, залежала безпосередньо від релігійних симпатій власників. Останні, користуючись безумовним правом призначення священиків до парафії, вирішували справу на користь унії [14, с. 179-180].

Наприкінці XVIII ст. святиня та її миряни знову опинилися в адміністративному підпорядкуванні Православної церкви. На переконання Т. Вихованця, існував опис цієї церкви від 1796 р., який невідомо чи зберігся [7, с. 333] і, на мій погляд, міг бути пов'язаний із включенням краю до Російської імперії і наступним перетворенням Острога на повітовий центр Волинської губернії. Більш детальний аналіз функціонування церкви в XIX ст. проведено у працях Т. Вихованця, представлено досить детальний опис храму та його нерухомості [5-8].

У 1883 р. церква була в черговий раз відремонтована. 4 червня 1889 р. святиня та більшість її нерухомості згоріли. Варто висловити припущення, про оригінал візитації, який міг зберігатися в храмі, як це зазвичай практикувалося. На нашу думку, у вирі пожежі опис міг загинути разом із церквою. Православна громада планувала її відновлення у XIX ст., однак цього задуму їй реалізувати не вдалося.

Судовий процес. Спільна ділянка землі, що розташовувалася поруч із храмом, над дорогою («трактом»), що вела з Острога до сусіднього містечка Межирича, належала уніатському священику Василю Голенковському, острозькому декану, який фігурує і в інших важливих церковних документах, проаналізованих в одній із статей автора [2, с. 16]. Парох збудував на землі поруч із храмом власним коштом будинок². Після його кончини вдова («попадя») Марія з Кутасевичів Голенковська 17 травня 1781 р. уклала «продажний контракт» із лікарем Осипом Ебергардом, що було зафіксовано у книгах «магдебургії острозької» та погоджено відповідно з власником міста [11, арк. 52]. Станіслав Малаховський, як власник міста Острога, був зацікавлений у тому, щоб лікар мешкав тут і всіляко цьому сприяв, забезпечуючи його добробут³. Для цього дідич Острога в «майстра сапожного» Кипріяна купив для лікаря поруч із уже названою ділянкою із забудовою іншу ділянку довжиною 150, а шириною – 54 ліктів⁴ для влаштування городу та закладки будинку [11, арк. 52-52 зв.]. У додачу до цього лікар та його родина отримали привілей: за користування в місті такою земельною власністю та нерухомістю не сплачували жодних податків і не відбували жодних повинностей⁵. 30 квітня 1798 р. цей будинок з усіма зручностями лікар Осип Ебергард подарував своїй дружині Дороті Ебергард. Вона ж у свою чергу вказані всі земельні володіння і будинок 25 липня 1806 р. продала князю Каролію Дмитровичу Яблоновському за 4.000 злотих [11, арк. 92 зв.]. Продана маєтність документально була оформлена як міська, а не церковна власність, а представники церкви твердили зворотнє.

У 1816 р. князь Кароль Яблоновський, як новий власник Острога, розпочав розширення власної оранжереї та саду, що межували з церковними ґрунтами [11, арк. 82]. Для звершення такого задуму він домовився з волинським єпископом Стефаном Левинським⁶ про обмін землею в місті. Останній отримав від князя достатню кількість землі, яка межувала з кам'яними стінами Преображенського монастиря в Острозі. Тут влаштували монастирський город і обкопали його ровами та обсадили деревами.

Князь у результаті домовленості отримав частину церковної землі за дзвіницею, яка, за словами представників економії князя, «не приносила церкві користі і в пустці стояла», а інша ділянка землі – «під лугом стояла» [11, арк. 82 зв.]. Отримана князем у результаті обміну земельна ділянка була засаджена деревами, обнесена кам'яним парканом, також тут за наказом князя була

² У цьому будинку на балку був вирізаний напис: «В ім'я Пресвятої Трійці створюється будинок цей священиком Васи́лем Голенковським парохом Святог'ятницьким року Божого 1769го місяця серпня 20 дня» [11, арк. 87]. Цей напис згодом представники церкви використовували як один із доказів у судовому процесі проти князівської економії, яка, на їх думку, захопила будинок і землі Параскево-Г'ятницької церкви.

³ Мотивація С. Малаховського звучала так: «Щоби в околицях по мистецтву своєму міг бути корисним страждучим під час могутньої хвороби, що може статися».

⁴ Лікоть – міра довжини, що дорівнювала приблизно довжині ліктьової кістки, в українських землях становив міру 455 – 475 мм [12, с. 474].

⁵ Привілей за підписом та печаткою С. Малаховського був даний у Хорові, поблизу Острога, 28 вересня 1781 р., а внесений у луцькі гродські книги аж через рік – 24 жовтня 1782 р.

⁶ Стефан Левинський (1736 – 1806) – єпископ Української Греко-Католицької Церкви, з 26 червня 1797 р. – єпископ Луцький і Острозький.

запланована побудова альтанки. Друга частина церковної землі та будинок опинилися в руках адвоката І. Лапінського.

Суперечка сталася завдяки тому, що Параскево-П'ятницька церква не отримала жодних земель в обмін на відібрані, адже все дісталось острозькому Преображенському монастирю. Письмових доказів такого обміну земель городничому правлінню виявити не вдалося. Врешті, зважаючи на вагомість фінансових вкладень князя та адвоката у ці ділянки, ситуація вирішилася на їх користь, незважаючи на всі намагання Волинського духовного правління здобути перемогу в довголітній судовій тяганині, яка розпочалася 1826 р., а завершилася – у 1867 р. Зрештою, князь К. Яблонівський змушений був задовольнити вимогу представників Параскево-П'ятницької церкви шляхом запису на користь святині іншої земельної ділянки у місті.

Візитация як історичне джерело. Цінним джерелом із церковної історії Правобережної України XVIII ст. стали візитаційні описи (акти ревізій) церков. На думку І. Скочилися, саме візитації впродовж XVII – XVIII ст. в унійній церкві були найбільш поширеною формою пастирської опіки та церковно-адміністративного контролю за діяльністю парафіяльного духовенства і життям мирян [15, с. 47]. У цілому генеральні візитації дозволяли ієрархії зібрати цінний матеріал для з'ясування актуальних потреб вірних і кліру, щоб краще орієнтуватись у релігійній ситуації в краї [10, с. 65]. Здійснювалися ревізії єпископами чи довіреними каноніками-візитаторами. Вони містять вкрай важливу інформацію про релігійні споруди, їх господарську діяльність, показники людності, церковні братства, описи рухомого й нерухомого майна, церковні прибутки, господарську діяльність тощо. На думку істориків церкви XVIII – XIX ст. Оксани та Олега Крижанівських, візитаціям церковне керівництво надавало змісту наведення порядку в плебаніях, а також впорядкування церковної десятини [13, с. 57]. З тезою вчених цілком варто погодитися і в руслі піднятої у статті проблеми, а публікована тут візитація є яскравим тому підтвердженням, адже візитатори дають відповідні настанови братчикам. Серед «повчальних тем» спостерігаємо не лише духовні сюжети, але й аспекти господарського життя храму, зокрема – відремонтувати шпиталь, дбайливо ставитися до городу поруч із цвинтарем, дбати про церковний благоустрій, чітко вести книгу прибутків-витрат тощо. Власне візитація Параскево-П'ятницької церкви 1786 р. дає можливість з'ясувати низку важливих питань з історії міста другої половини XVIII ст. дотепер слабко представлених в історіографії як от:

- уточнення вже відомих окремих внутрішніх та зовнішніх мистецьких характеристик церкви;
- розвиток унійної церкви та її господарства, фінансового балансу, масткового забезпечення;
- специфіка діяльності унійного братства при церкві;
- розвиток цехів у місті і співпраця їх із церквою;
- деталі просторового розвитку міста;
- демографічні показники;
- питання шкільництва та закладів опіки при церквах.

Відповіді на вище окреслене коло питань представлені у візитації, що публікується. Документ побудований в окремих випадках на свідченнях очевидців, які відповідаючи на поставлені візитатором питання під присягою. Незважаючи на суворість присяги в досліджуваній період, варто критично поставитися до окремих свідчень острожан, що змушує звертатися до пошуку паралельних у часовому та географічному планах і змістовному наповненні джерел. У цілому документ і обставини його створення додають важливі деталі до вивчення демографії, топографії, економіки, релігії, культури й освіти Острога другої половини XVIII ст. Подальше віднайдення і вивчення візитаційних описів, як специфічної за своєю інформативністю та первісним призначенням групи джерел, надасть добрі можливості фактологічного доповнення минулого історичної Волині, географії та хронології єпископських поїздок краєм.

***

Публікований документ подано в максимальному наближенні до оригіналу. Скорочення розкрито у квадратних дужках, вживання великої літери та пунктуацію приведено у відповідність із чинними правописними нормами, у примітках подано окремі коментарі та уточнення. Запропоновану візитацію введено до наукового обігу шляхом публікації вперше, що дозволяє розширити й доповнити наявні дотеперішні розвідки про цей острозький храм та сприяти докладному розумінню унійних процесів у Луцько-Острозькій єпархії у другій половині XVIII ст.

ДОКУМЕНТ

1786 рік, Острог. Візитація Острозької Параскево-П'ятницької церкви

/Арк. 29/

Wizyta⁷ Generalna cerkwi Staro Piatnickiey Ostrogskiey, do której uczynienia ta niżej podpisany dekretem z przeswiel[ym] konsystorzem Luckiego i Ostrogskiego w sprawie między W[ielebnym] X[iądzem] Bazylim Włodzimirskim administratorem St[a]ro Piatnickim z iedney a Przewell[ebnym] X[iądzem] Danielem Dąbrowskim dziekanem Ostrogskim z drugiej strony dnia 30^{go} m[iesią]ca października w s[więtym] k[alędarzu] 1786^m roku wypadłym oznaczony iestem roku 1786^m dnia 24^{go} miesiāca listopada w s[więtym] k[alędarzu]:

Cierkiew parohialna Piatnicka Ostrogska pod tytułem S[więtej] Parascewy [mę]czeniczki w kołłacyi ad presens Wiell[możnego] I[ch] M[os]cę pana Stanisława Małachowskiego refendarza Wielkiego Koronne[go] restawrowana de nowu roku 1720^m iako nadpis nade drzwiami swiadczy. Benedykowana od r[oku] p[rzeszlego] przę Grzegorza Charzewskiego Dziekana na ten czas Ostrogskiego budowania iest z drzewa sosnowego o trzech wierzchach z opasaniem, przy której zakrystyia tarcicami oszalowana. Drzwi czwaró na zawiasach żelaznych, iedne za zamkiem wewnętrznym żelaznym, dwoie kuny żelazne, czwarte zakrystyi do ołtarza. Okien dziewięć, niższę z kratami żeleznymi, podłoga z tarcic sosnowych. Deisus o trzech wrotach stoletney roboty malowania przystoynego. Mensa w wielkim ołtarzu w słupki tarcicami zarzucana z obchodem proporcjonalnie wysoka tuwalniami białymi przystoynie nakryta. Na tey cyborya prostey roboty z obrazem istocznika, w której usimum w puszcze srebrney suto wyzłacaney na korporale za zamkiem wewnętrznym żelaznym przystoynie konserwowanym, pod tę wizytę zastałem ole caora w mirnicach cynowych. Antymisów dwa r[ękoju] p[oswięcone] I[ch] W[ielebności] Sylwestra Rudnickiego⁸ cale z relikwiami nezbrukano. Oltarzykow dwa po bocznych stołarskiey roboty z mensamy do odprawowania m[odlit]wy s[więtej] spasanemi. Na chorach kaplica S[więtego] Jerzego apparencyja w srebrze: puszcza wyznamieniana, do której i manstroncyika na wierzch przyrobiana. Kelichow dwa marcypanowe wyzlacanych z patenami, lyżeczkami i gwiazdami. Krzysz srebrny wyzlacany prócz iedem. Na namistnych obrazach to iest Spasitelu, Matki Nay[ia]s[niejszej] i S[więtej] Parascewy i szat trzy na obrazach praznicznych szat malenkich trzy. Na Ewangielii staroy sztuczek pięć i koronek dwie z drugiej strony pukłów małych trzy, pod tę wizytę powiedzieli bradstwo, że było pięć, ale dwóch których i znaki na Ewangielii acz w niedawnym czasie niestało. Na drugiej nowej Ewangielii blach sześć z koronkami i klawzurkami morcypanowo wyzlacanemi. Pukłów wielkich dętych cztery. Tabliczek różnym fasonem robionych || /29 зв./ dwadzieścia Sedm. Koronek dwadzieścia siedm. Diadym dwie iedna srebrna, druga suto wyzlacana, przy której Duch S[więty] z promieniem. Na archiereiu order srebrny marcypanowo wyzłocony z łańczukiem we dwoie zawieszony, w którym orderze krwawnik czerwonych złotych dwa, iedny podwójny, drugi pojedynkowy. Trybularz srebrny. Apparatów bogatszych dwa, mazeryalnych trzy z których žalobny ieden, aparat materialny polski z stulą i manipularzem. Alb pięć, z których dwie u dole różnym kwiatem wyszywane. Inne drobnieszsze sprzęty cerkiewne u księdze registrów cerkiewnych zapisane. Dzwonica bramką stawiona z drzewa sosnowego na której dzwonów sześć, ieden bez serca nieokuty. Cmentarz dosyć obszynny⁹, na którym dom bratski z izdebką i komórką pod iednym dachem. Szkoła z sienkami. Izba z ogrodem¹⁰ małym, który ogród (iako swiadkowie pod tę wizytę przyznali) przed łąty kilka ieszcze był mniejszy, z tey izby corok do cerkwi płaci złotych pol[skich] 13. Druga izdebka od tey a podal z której zł[otych] dziesięć corok do cerkwi płaci. Cechów do cerkwi S[więto] Piatnickiey (iako się z prawa oryginalnego pokazuie) należy cztery: cech piekarski, tkacki, szewski i ubogi to iest starceży, których powinność do cerkwi w prawie tym że wzrażono.

Posag czyli fundusz cerkwi (iako ludzi z pietnastu zeznali) pola ornego włoka pod Strzałakowem na trzy ręki dzielāca się na dni dobrych dwadzieścia ósm, poczyna się od niwy Demka Jaroszczuka, miedzą iedną wzdłuż o drogę z Międzyrzycza na trakt Dubieński idācā a od szlachu Dubieńskiego o pole W[ielmożnego] I[ch] m[ości]ę Pana Jacka Prokopowicza podczaszego Siwskiego, drugā miedzą o pole W[ielmożnego] I[ch] m[ości]ę pana Michała Wychowskiego porucz znaku pancerza, kończy się o drogę z Hremiacza¹¹ na Tatarskā ulicę¹² nazywaiācā się Scianka. Przydatki do tey włoki do pierwszej

⁷ У першому ряду написано російське слово «копия».

⁸ Сильвестр Рудницький (1712/1713 – 1777) єпископ Української Греко-Католицької Церкви, з 8 травня 1750 р. – єпископ Луцький і Острозький.

⁹ Підкреслення в документі.

¹⁰ Підкреслення в документі.

¹¹ Тепер село Грем'яче Острозького району.

¹² Вулиця Татарська нині існуюча, пролягає з центра міста на північ у напрямку села Оженина. Наскільки відомо,

рęki od lasu Strzałakowskiego kawalków dwa, pierwszy za ogrodami Bilmażskimi na dni dwa orania poczyna się od ogroda kapłańskiego wzdłuż pomiędzy pola gromadskie między wałami staremi, kończy się o dalki Miławsca zwane, drugi kawałek || /Ark. 30/ pod zaymuskami Biłmarzkimi na półtora dnia orania. Poczyna się od łąnu W[ielmożnego] I[ch] m[ości]ę pana Wychowskiego miedzą iedną wzdłuż o drogu Międzyrzycka; druga o Las, kończy się o niwkę Michała Boczyła. Przydatki do drugiey ręki: pierwszy klin¹³ za scianą na dni dwadzieścia dwa dobrych poczyna się od drogi Scinka zwaney miedzą iedną wzdłuż o pole tatarskie, drugą o włąkę cerkewną Rozważską kończy się o Rowodomy za przezwany, o pola Tatarskie. Drugi przydatek za Hrymiaczym lanek Sulikowszczyzna zwany na dni dobrych osimnascie poczyna się od szlaku Dubieńskiego miedzą iedną wzdłuż o pole Jaska Polityki poddanego hrymiackiego. Druga od szlaku o tarn wielki daley o pole także poddanego hrymiackiego kończy się o rzeczkę u staw hremiackyi upadaiąca. W końcu tego pola od rzeczki sianożęci na kosarzow dwanaście. Ta sianożęć iak tloka w tey ręce, nie kosi się. Przydatki do trzeciey ręki lanek pod Hrozowem¹⁴ na dni dwanasie przez który idzie droga do Hrozowa poczyna się od pola Stepana Panasiuka poddanego hrozowskiego, miedzami i końcem o staw hrozowskiy, koło tego pola ponad stawem było sianożęci cerkiewney na kosarzów pietnaście które nieboszczyk W[ielmożny] Samuel Łubkowski¹⁵ starosta Taborok bezprawnie odebrał. Sianożęć na Bielmarzu przeciw ogroda tuteyszego cerkiewnego na kosarzów dziesięć dobrych którą często kroć woda zaymuie poczyna się od rzeczki Grabarka¹⁶ zwaney miedzą iedną wzdłuż o sianożęć Wasyla Prokopczuka, drugą o sianożęć Piotra Pilipczuka kończy się o rzekę Wilię¹⁷. Ogród tamże na Bilmarzu za mostkiem któren to ogród dzieli na dwoie drogą do Międzyrzyca idąca przez Biłmarz, tego ogrodu w górze i na dole będzie na dni dobrych trzy poczyna się od rzeki Grabarki medzo iedną wzdłuż o ogród Wasyla Prokopczuka, druga o ogród Piotra Pilipczuka kończy się o dni dwa pola cerkiewnego wyż wyrażonego przy Miławiey. Na tem że ogrodzie w górze || /Ark. 30 zw./ sadek niewielki i przy drodze chalupek dwie było, z których teraz iedna pusta bez seni, a drugiey W[ielebny] X[iądz] administrator ścian dwie tylko pozostałych zabrawszy z drzewem piekarni plebanalney sprzedał. Drugi ogród tamże na Bielmażu po tey od Ostroga stronie mostka na grządek iak swiadkowie zeznali ośm. Każda grządka mogąca mieć wzdłuż po sązni dziesięć, przy tem ogrodzie pastewniku na kopiec dziesięć siana. Poczyna się od drogi do Międzyrzyca idącey miedzą iedną wzdłuż o pomieszkanie i ogród Wasyla Grabarczuka, druga o ogród Marka Jaremczuka, kończy się o Grabarkę rzecę. Plac na pomieszkanie kapłańskie z ogrodem poczyna się od szlachu miedzą iedną wzdłuż z góry od ulicy o pomiaszkanie i ogród Chwedora Malarza, w dole o pomieszkanie i ogród Michała Zadranowskiego, drugą od ulicy z góry o gunt I[ch] M[ości]ę pana Doktora kończy się o drogę i jurydykę farną, na tym placu teraz tylko szpichlerz z drzewa sosnowego zbudowany stoi i drzewa nic w izdebki znayduie się.

Administrator tey cerkwi Wel[ebny] Bazyli Włodzimirski za instrumentem teraznieyszego I[ch] W[ielebności] Pasterza Cypryana Steckiego dnia 27^{go} m[iesia]ca maia 1783 roku danym dnia zaś 11^{go} m[iesia]ca czerwca wszy[stko] w tym że roku przez przewę[ebnego] Daniela Dąbrowskiego dziekana Ostrogskiego ogłoszony z ambony który u bradstwa dla utrzymania ich w scisłym nieco rygorze w nienawiściu zostaie. Metryky krztów, szlubow i pogrzebów w iedney księdze porządnie spisane produkował.

Parochianów gospodarza 81. Którzy rokowszczyzny w post wielki po tynfowie¹⁸ daią i z tego tynfa groszy 7 na ciekiew, grosz 1 dla diaka reszta za modlitwę, proskurkę i swiczkę czyli ofiarę. Osób, które się spowiedzią paschalną w tym roku spowiadały № 399. Z tych osób służące parobki i kucharki daią rokowszczyzny także w post wielki po groszy 18. C[h]lopce zas i dziewczęta służące po groszy dziewięć № 9, z którego ich datku groszy trzy n[ume]ro 3 idzie na wino, diaka i wyż wyrażoną modlitwę, proskurkę i ofiarę, reszta na kapłana, który datek w dawnym iest zwyczajui.

Bratstwo za artukulami s[więtej] p[amięci] I[ch] Weł[ebności] Sylwestra Rudnickiego przysięgle, którzy nieposluszni na schodkach podług artykułów nie bywaią, przychodów i rozchodów || /Ark. 31/

вказана дорога нині не існує для загального руху транспорту. У противному разі вона може пролягати через городи та оброблювані земельні угіддя на околицях Острога. З точки зору географії таке з'єднання Грем'ячого та Татарської вулиці в обхід центру міста Острога виглядає цілком виправдано.

¹³ Слово винесене над рядок у вигляді дописки до основного тексту.

¹⁴ Нині село Грозів Острозького району. Межує з названим у документі Грем'ячим.

¹⁵ Самуель Лубковський староста Таборова (на Київщині) залишив й інші сліди в історії Острога. У 1750 р. він виступив фундатором капуцинського монастиря в Острозі разом із Янушем Сангушком, який подарував монахам капуцинам ділянку землі під забудову за міськими валами по дорозі на Дубно.

¹⁶ Річка Грабарка нині не існує.

¹⁷ Річка Вілія розділяє місто Острог на Старе місто та Нове місто (на півдні).

¹⁸ Тинф – польська 30-грошова напівсрібна монета, яка чеканилась зокрема у Львові, Бидгощі. З 1776 р. тинф почали вилучати з обігу, виплачуючи по 27 мідних грошей за 1 тинф.

do rejestra cerkiewnego porządnie ne wpisuję, o ozdobię cerkwi mniej dbaę, profitu do cerkwi nie czynią, który to profit zdawna naywięcey pomnażal się przez chodzenie w niedzielę, święta uroczystę, targi i jarmarki z polmiskami karstuiąc, z którym teraz chodzić nie chcą i o porządek, iaki tylko od nich do cerkwi należy nie staraia się co wszystko dzieie się od nastania W[ielebnego] Administratora.

W karbonie cerkiewney pod czas tey wizyty nic się nie zostało tylko długu złotych 18 gr. 14 u starszego bratczyka Jana Wisznickiego znayduie się, który dług aby wyplacił przed wielka nocą w następnym roku 1787^m nakazuie.

DEKRET, którym W[ieliebne]mu Xiędzu administratorowi parochian swoich artykułów wiary S[więtej] Papierza dziesięcioro Bożego przykasania, pięć przykazań cerkiewnych, siedm sakramentów SS[więtych]. Nauczać i o tem wszystkim bez względu na osoby dorosłych i starych pytać się, a któryby nie uniał spowiedzią paschalną nie spowiadać, do poty, póki by się nie nauczył. Z bratczykami łagodnie postępować, onych po oycowsku upominać, do starania się o porządek świątynicy Boskiej gorącością Ducha bez surowosci pobudzać. Bratczyków zas surowo ich wprzód o wyż wyrażone zdrozsci naganilszy i upomniłszy posłuszenstwo W[ieliebne]mu Xiędzu swojemu czynić we wszystkich rzeczach cerkiewnych do niego referować się na schodzkach podług artykułow często bywadz na tych że schodkach pilnic i wiernie bez zawadu mnienia w registr cerkewny przychod i rozchod wpisywać o ozdobę cerkewną dbać, z półmiskiem (z którego tylko to prawie i profitu do cerkwi wynika) chodzić, o porządek iaki tylko od nich do cerkwi bydz powinien usilnie starać się. Piotrowie zaś Chawchalenkowie, Bazylemu Chyleżynskiemu, Troskowi Lernikawi za śmiałe ważenie się kluczow od cerkwi odebranie i przez nieiaki czas u siebie trymanie tudziesz uszczypliwe na oycy swego duchownego gadanie wosku po funtów dwa do cerkwi kąpic po piędziesiąt poklonów podczas m[odlit]wy s[więtej] spiewaney po środku cerkwi na drugi dzień (da Bóg doczekać) Bożego Narodzenia uderzyć naznaczam i przykazuie pretensyie zaś Bractwa do W[ieliebne]go Xiędza administratora punktami pod czas tey wizyty podane 1ª ozdeżeliowanie chalupki na Bilmarzu i plebanalney piekarni. 2^a O sprzedania pozostalego drzewa tak izby Bielmarza iako i piekarni plebanalney. 3^e o mieszkanie w szpitalu o nereparowanie onego a ni z niego czynsza do cerkwi placenia. 4^a O wzięcie srebra cerkiewnego i o zdanie kalkulacyi z odbierania do siebie przez dwa posty wielkie rokowszczyzny i przychodów cerkiewnych niektórych. 5° O wpędzenie bratczyków w kalkulacyą od lat kilkanascie. 6^a O ogród iak teraz iest na cmentarzu aby był u całosci i ostawienie.

Dwoniey¹⁹ tak uspokoiam: co do pierwszey deretacyi nie do bractwa ale do pana Xiędza dziekana miejsca należała która gdy widział w początkach W[ieliebne]go administratora upomnić i tegoż albo zirzchnosci podać był powiniem. Do 2^{ey}, 3^{cie} za przedanie drzewa za które W[ieliebny] administrator wziął zł[otych] 27 podług zeznania swiadków i z tych 3^{ch} u starszego bratczyka do tych czas zostali które od tegoż starszego bratczyka odebrać i reperacyą szpitalu samemu uczynić albo też reperacyę wyż pomienione złotych dwadzieścia siedm bratczykowi oddać uwolniając od placenia czynszu tegoż W[ieliebne]go administratora zapatrzywszy się na WW[ieliebnych] XX[iędzów] administratorów bywszych przed tym przy tey że cerkwi S[więto] Piat[nickiey] i S[więto] Preczyskiey, i S[więto] Mikulskiey zadnego do cerkwi zamieszkania u bratskich izbach nieplacących, datku wyż się pomienioną reperacyą lub pieniędzami bractwo S[więto] Piatnickie kontentować. Do 4^{ey} o odebranie lampy (i iesli iest iuz zrobiona) lub srebra, którego W[ieliebny] Xiędz administrator z starszym bratczykiem lotów 23 ½ dał na zrobienie wyż wspomnianey lampy złotnikowi, który złotnik z tymże srybrem z Ostroga przeniosł się do Lachowiec²⁰ W[ieliebne]mu Xię[dzu] administratorowi z starszym bractwem starać się do W[ieliebne]go X[iędza] administratora (który z dwóch lat z przychodów do siebie branych i z tych w expiencie na potrzebę cerkiewną należy tą że się nic u niego nie zostało dał eksplikacyą). Żadney pretensyi nie mieć. Do 5^{ey} Wyniknienie kilkadziesiąt czyli może kilkaset zł[otych] pół[skich], które się z nepożądnego przychodów i rozchodów od lat kilku zapisania i niedania z niedawodney pierwey eksplikacyi okazało, a teraz z podania rejestrem od wszystkich przed tym bywszych bratczyków na różne cerkewne ekspensy na zweryfikowanie należy tym pod tę wizytę przestace że zaś o złotych kilkadziesiąt które się w perciepcie okazały przez niezapisanie w ekspesie z tych bratstwa || /Ark. 32/ należy tey eksplikacyi na pamięć dać nie mogli przeto w dalszy czas przypomniawszy z tey percepty ekspens w registr wpisać i oczewisty z tych wyvodu czynić do 6^{ey} W[ieliebne]mu X[iędzu] administratorowi oraz i bratstwu ogrod przy izbie na cmentarzu iako był zdawna (zmnieyszyć szopę z tego miejsca niedawno postanowiano znieść i na drugiey stronie izby gdzie przed tym była ieżeliby rządał

¹⁹ На початку рядка написано слово російською мовою «копія» і підкреслено.

²⁰ Ляхівці – нині смт Білогір'я (з 1946 р.) Хмельницької області. У розглядуваний період містечко належало князям Яблоновським. Детальніше про це див.: [3].

ią sobie komornik budować niewzbraniać) wychodu na cmentarz nie dozwolić, cecham wyż wyrażonym do cerkwi Święto Piatnickiey prawem I[ch] O[jca] Xiążęcia Janusza Sanguszka oznaczonym wszystkie powinności w tym że prawie wyrażonym zupełnić i wykonywać nakazuje M. T. D. Działo się w Ostrogu na juryzdykcyi odemnie zafundowanej Actu ut Supra.

Xiądz Trofim Lapinski²¹ paroch krzewinskiej, cerkwi S[więto] Piatnickiey Ostrog Generalny wizytator m[anu] p[ropriare].²²

Съ подлинникомъ верно: Поветчикъ Куровский.

Незасвідчена копія, рукопис.

Державний архів Рівненської області, ф. 22, оп. 4, спр. 49.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біла С. Я. Унійні процеси в Луцько-Острозькій єпархії в історіографії другої половини XIX – початку XX ст. / С. Я. Біла // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки. – Луцьк, 2009. – № 22. – С. 15–28.
2. Близняк М. Метрична книга острозького новоміського Свято-Воскресенського храму як джерело з історії Острога XVIII століття // Актуальні питання культурології. Альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології РДГУ. – Рівне, 2010. – Вип. 9. – С. 14–17.
3. Близняк М. Містечко Ляхівці наприкінці XVIII ст. / М. Близняк // Студії і матеріали з історії Волині 2013 / Гол. ред. В. Собчук. – Кременець, 2015. – С. 75–98.
4. Бондарчук Я. Церква Параскево-П'ятницька / Я. Бондарчук // Острозька академія XVI – XVII ст.: Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 174.
5. Вихованець Т. Острозькі храми XVI – XVII ст. / Т. Вихованець // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 171–172.
6. Вихованець Т. Острозькі церковні книгозбірні XIX століття // Волинська книга. Історія, дослідження, функціонування : Науковий збірник. – Острог, 2005. – Вип. 1. – С. 55–58.
7. Вихованець Т. Параскево-П'ятницька церква в Острозі / Т. Вихованець // Кобудь. Костянтинів. Старокостянтинів. Історія, археологія, культура, архітектура. Науковий збірник «Велика Волинь». Т. 34: М-ли Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 800-літтю міста, 10-11 березня 2006 року. – Старокостянтинів, 2006. – С. 329–338.
8. Вихованець Т. План прицерковних земель Острозької Параскево-П'ятницької церкви від 1840 р. (з фондів Державного історико-культурного заповідника м. Острога) / Т. Вихованець // Записки Наукового товариства ім. О. Оглоблина. Праці молодих науковців та аспірантів. – Острог, 2007. – Т. IV. – С. 75–79.
9. Вихованець Т. Церква Параскево-П'ятницька / Т. Вихованець // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – Острог, 2010. – С. 460–462.
10. Гіль А. Володимирсько-Берестейська єпархія XI – XVIII століть: історичні нариси / А. Гіль, І. Скоцилас. – Львів, 2013. – 271 с.; іл.
11. Державний архів Рівненської області, ф. 22, оп. 4, спр. 49. Справа про земельну суперечку між власником м. Острога князем Яблоновським і острозькою Параскево-П'ятницькою церквою. Почато 26 червня 1826 – закінчено 28 листопада 1867 рр., 417 арк.
12. Зародження робітничого класу на Україні. Середина XVIII ст. – 1861 р. Зб. Документів і матеріалів / Упоряд. В. П. Баран, М. І. Бутич, І. І. Глизь та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – 496 с.
13. Крижанівська О. Архівні документи про історію церкви на Правобережній Україні XVIII – першої половини XIX ст. / О. Крижанівська, О. Крижанівський // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2001. – Т. VII. – С. 56–59.
14. Лазорак Б. «Оуставы братскія съ послушаніємъ должнымъ хранити имаємъ»: друкований статут братства Воскресіння Христового в Острозі (1760) / Б. Лазорак // Острозька давнина. – Остріг, 2013. – Вип. 2. – С. 175–218.
15. Скоцилас І. Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях Київської уніатської митрополії. 1596 – 1720 роки / І. Скоцилас // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1999. – Т. ССXXXVIII. – С. 46–94.
16. Старий Кривин: дослідження та матеріали з історії Південно-Східної Волині / Упоряд. Т. Вихованець, І. Тесленко. – Білий Дунаєць; Остріг, 2005. – 120 с.
17. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: в 5-ти томах. Т. 2 : Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – Почаев, 1889. – С. 676–677.
18. Kadaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia / S. Kadaszewicz. – Biały Dunajec ; Ostróg, 2013. – 292 s.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2016.

²¹ Трофим Сфремов Лапінський з 1763 по 1811 рр. був священником уніатської (а на початку XIX ст. православної) церкви Світлого Воскресіння у с. Кривин. Після включення Волині до складу Росії, очевидно, перейшов до складу священнослужителів Православної Церкви. Детальніше про це див. дослідження Т. Вихованця та І. Тесленка: [16, с. 68, 76]

²² Ці дві літери обведені у коло, печатка відсутня.

Николай Близняк

ВИЗИТАЦИЯ ПАРАСКЕВО-ПЯТНИЦКОЙ ЦЕРКВИ В ОСТРОГЕ 1786 ГОДА

Статья посвящена анализу визитации Острожской Параскево-Пятницкой церкви 1786 г., раскрыто обстоятельства сохранения этого источника до нашего времени и важность его для изучения истории Острога, опубликовано документ.

Ключевые слова: визитация, Параскево-Пятницкая церковь, Острог, судебный процесс.

Mykola Blyzniak

VISITATION OF PARASKEVO-PIATNYTSKA CHURCH IN OSTROH IN 1786

The article is devoted to the analysis of the visitation of Paraskevo-Piatnytska church in Ostroh in 1786. The circumstances of saving of this document to our time and its importance for the study of Ostroh history are revealed. The document has been published. The main aspects of the church history in XVI - XVIII centuries are highlighted. The new materials concerning church's school, hospital and church fellowship are disclosed. The article contains important facts about town owners' influence on church life and its community at the end of 18 – at the beginning of 19 centuries. The research presents separate important facts about topography and demography of Ostroh town at the late eighteenth century.

Key words: visitation, Paraskevo-Piatnytska church, Ostroh, trial.